

De la „Lumea de Dincolo” la „Celălalt Tărâm”.

Resemantizarea unei geografii pre-creștine

Adrian CRUPA *

Key-words: *reality, The Actual World, The World Beyond, The Other Land*

Argument

În studiul despre *Reprezentarea spațiului* în cultura tradițională românească, Ernest Bernea identifica, dincolo de modelele consacrate ale ordonării spațiului după punctele cardinale (Răsărit, Apus, Miază-zi, Miază-noapte), după axa lumii (sus/jos; Naltul ceriului, Afundul pământului, Cuprinsul/fața pământului) ori după ordinea morală creștină (Rai, Lumea de aici, Iad), o zonă, mai precis o „altă lume”, care nu se încadra în niciuna dintre schemele de reprezentare amintite. A numit acea „altă lume” cu sintagma „Celălalt Tărâm”, acordându-i mai puțin de o pagină de text în volum, nereușind însă să-i elucideze prezența insolită într-un sistem de ordonare a realității care o excludea:

Celălalt tărâm nu e din lumea noastră, dar nu e nici Iadul. E o lume aparte, cu dimensiuni și moduri de a fi proprii și mai ales cu un spirit propriu. E tot un fel de pământ, dar *în alt loc și altcumva*; e un loc deschis undeva unui *fel nesănătos de a se manifesta lumea* [...]. „Celălalt Tărâm” *nu are o determinare precisă de loc*; uneori e *sub pământ*, alteori *în pământ* și nu sunt rare cazurile când este imaginat undeva *în spațiul atmosferic, către cer* (Bernea 2005: 92).

Imprecizia acestei definiții și a situației respectivei „lumi” în logica geografiei unei culturi creștine surprinde cercetătorul contemporan al culturii tradiționale deoarece pare să tulbure ordinea cosmică ce definește realitatea în viziunea gândirii tradiționale. Studiul ce urmează își propune să afle o explicație acestei prezențe inedite.

Raportarea la realitate

În accepție generală, omul este definit (și, prin aceasta, diferențiat de celelalte vietăți) prin cel puțin două însușiri fundamentale: manifestă *conștiință de sine* și, în baza acesteia, are capacitatea de *a cugeta* și, prin ea, de *a cunoaște / a înțelege* lumea în care trăiește. Or, respectivele însușiri, plasează omul în realitate într-o manieră diferită față de situarea unui animal în ordinea realului. Mai precis, situarea omului în real este una *indirectă*. În raportarea indirectă la realitate (prin intermediul presupusă de cunoaștere și de reprezentare) se cuvine a fi căutate originile posibilității, specific umane, de *a concepe* și de *a locui* în „alte lumi”, realități

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

diferite de cea i-mediată, a „vieții cotidiene”¹ în care instalarea se realizează prin simțuri. Demonstrația ce urmează se va întemeia așadar pe constatarea că, spre deosebire de animal, omul nu locuiește în „lumea-așa-cum-este”, ci în „lumea-așa-cum-o-cunoaște/și-o-reprezintă”. Altfel formulată, constatarea aceasta este prezentă și în gândirea tradițională: „Lumea asta-i *cum o vezi*,/ Aialaltă-i *cum o crezi*,/ Lumea asta nu-i a mea,/ Aialaltă nici așa” (Papadima 1963: 33–34), ceea ce denotă conștiința faptului că lumea impresiilor, a simțurilor, nu e totuna cu realitatea originară². Pe această distincție între două niveluri ale realului care începe să opereze în perioada de apus a paradigmei mitice se fondează ulterior dubla ipostază a „lumii celeilalte”: „lumea de dincolo” – tărâm nepământean către care se îndreaptă sufletele pământenilor și „celălalt tărâm” – denumire generică a „lumii nevăzute” așa cum era reprezentată în gândirea mitică, dar care nu își mai găsește locul în paradigma religioasă de mai târziu³.

„Lumea de Dincolo” în gândirea mitică

Ioan Petru Culianu identifica în studiul său despre *Călătoriile în lumea de dincolo*, după ce în prealabil a operat o analiză comparată a diverselor maniere de a călători într-acolo în diferitele tradiții (de la cele ale șamanilor ori ale cărților morților egiptene, taoiste sau budiste, la cele amintite în scrierile antice mesopotamiene, eline sau iudaice, sau la cele – de dată mai recentă – din spațiul creștin și musulman), o serie de invarianți antropologici ai respectivului *topos*: „există o *altă lume*”, „lumea cealaltă este *localizată în cer*”, „există un *trup și un suflet*”, „trupul moare și *sufletul merge pe lumea cealaltă*” (Culianu 2002: 48).

Acești invarianți sunt specifici îndeosebi culturilor tradiționale, dar – într-o oarecare măsură – și celor arhaice (dominate adică de gândirea mitico-simbolică). Precizarea „într-o oarecare măsură” nu este întâmplătoare, ea semnaland faptul că în gândirea mitică realitatea este *lecturată unitar*⁴, în omogenitatea și complementaritatea ei, deși este reprezentată în dubla ipostază a *lumii văzute* și a celei *nevăzute* (ambele rezultate ale hierogamiei cosmice originare). Pentru omul arhaic nu există așadar două realități (de genul celei „originare” și a celeilalte, „contemporane/cotidiene”), radical diferite și aflate în opoziție totală, ci, dimpotrivă, *realitatea este una și ea trebuie lecturată în descendența originarului*. Iată de ce a vorbi despre existența unor „alte lumi” în accepțiune modernă este impropriu. Se

¹ În accepțiunea lui Peter L. Berger și Thomas Luckmann, *realitatea vieții cotidiene* este „organizată în jurul unui «aici» al corpului meu și al unui «acum» al prezentului meu” (Berger, Luckmann 1999: 32).

² A se vedea în acest sens constatarea pe care o face Mircea Eliade în capitolul *Miturile și poveștile cu zâne* situat la sfârșitul volumului *Aspecte ale mitului*, constatare conform căreia reprezentanții unor culturi primitive din insulele Oceaniei manifestă conștiința acută a „istoriilor adevărate” și a celor „false”, primele făcând obiectul credințelor religioase în vreme ce ultimele au o valoare preponderent etiologică și etică. Remarcabil este faptul că respectivii includeau, fără a fi fost creștini, „istoria lui Iisus” printre „istoriile adevărate” (Eliade 1978: 181–189 *passim*).

³ Distincția între „sacral” specific gândirii mitice și „religiosul” specific vârstei ulterioare dominată de *logos* (creștinismul și toate marile religii ordonate teologic incluzându-se în această categorie) moștenește tradiția întemeiată de Rudolf Otto și de Mircea Eliade.

⁴ În acest sens, Georges Gusdorf constata că „pentru omul primitiv nu există două imagini ale universului, una «obiectivă», «reală» și alta «mitică», ci o lectură unică a peisajului” (Gusdorf 1996: 11).

poate totuși constata o *orientare* a acestei realități unitare, o *ordonare în diferite grade de intensitate* a lumii. Este și motivul pentru care în majoritatea covârșitoare a culturilor arhaice se vorbește despre o „lume de dincolo” în care sălășluiesc – după moarte – sufletele oamenilor des-trupați, reprezentate ca ecouri palide ale ființelor ce au fost în „lumea de aici”, „umbre” sau chiar „fantome” (în terminologia adoptată de Ioan Petru Culianu). Se poate conchide, așadar, că *pentru gândirea mitică, „lumea de dincolo” nu este atât o „altă lume”, cât o „altă stare”* (de *stand-by*, s-ar putea spune) a lumii unice.

„Lumea de Dincolo” în gândirea tradițională

În culturile tradiționale, deși aparent rămâne asemănătoare (există și aici o „lume de dincolo” înțeleasă ca parte a tandemului „lumea de aici” – „lumea de dincolo”), situația se prezintă într-un mod sensibil diferit. Astfel, chiar dacă lumile sunt reprezentate în inter-relația și în complementaritatea dintre ele (trecerea dinspre „lumea de aici” către cea „de dincolo” prin moarte fiind tot atât de firească – după Ion Ghinoiu⁵ – ca și cea dinspre pre-existență spre existență/„lumea de aici” – prin naștere, ambele situându-se sub incidența rânduiei cosmice), totuși realul este mult polarizat cu preponderență pe criteriile moralei religioase. Atunci când conștiința religioasă intervine în lecturarea realului, are loc un accentuat proces de *sciziune a lumii*, în sensul *polarizării ei pe principii morale* (Rai vs. Iad, Lumea de aici vs. Lumea de dincolo). „Cu cât o religie este mai complexă – remarcă în acest sens Ioan Petru Culianu în textul citat –, cu atât mai complexă devine lumea morților. În unele cazuri, noțiunea de «lume de dincolo» face obiectul unor interpretări extrem de sofisticate” (Culianu 2002: 296). Totalitatea aspectelor realității care odinioară erau înțelese în perspectiva unificatoare a originarului nu mai este prin urmare la fel de omogenă, valorizarea religioasă, în sens pozitiv sau negativ, funcționând și în acest plan.

Călătoria către „lumea de dincolo” pe care sufletul defunctului o întreprinde și natura respectivului tărâm în care se va desfășura viața viitoare vor fi cele mai expuse polarizării exercitate de moralele noilor religii constituite. Trecerea „dincolo” se va conforma astfel unui adevărat set de precepte (coagulate sub forma „cărților morților”) de a căror respectare necondiționată va ține întreaga viață viitoare a celui mort. Prin urmare, pe filiera valorizării morale⁶ a diverselor acte săvârșite sau pe cale de a fi săvârșite, „lumea de aici” constituie *in nunc* punctul de constituire – pe calea recompensei ori a pedepsei – a „lumii de dincolo”. Din această ecuație cu doi termeni inter-relaționați sub raport causal este însă scoasă în afară jumătate din universul ce se va fi constituit la începuturi. În noua ordine de lecturare a realității „Lumea de aici”, văzută, este înțeleasă prin prisma „lumii de dincolo”, viitoare, valorizată moral, iar nu prin prisma „lumii nevăzute”, a spiritelor ce susțin natura imediată și Cosmosul întreg. În consecință, „lumea nevăzută”, exilată astfel, se va refugia într-un *no man’s land* căruia, în cultura română tradițională, i s-a spus „celălalt tărâm”.

⁵ Ideea este dezvoltată pe larg de către Ion Ghinoiu în volumul *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999.

⁶ Deși, afirmă Ion Ghinoiu, „pentru oamenii societăților primitive fericirea și nefericirea nu sunt determinate întotdeauna de faptele bune sau rele făcute în viață” (Ghinoiu 1999: 88).

„Celălalt Tărâm”

Separarea operată în cultura tradițională între „lumea de dincolo” și „celălalt tărâm” devine mai ușor de înțeles dacă este asociată cu separarea, petrecută în spațiul aceleiași gândiri tradiționale, dintre cunoașterea de tip teologic sau religios de cea de tip magic⁷. De fapt, modalitatea însăși de a accede către cele două dimensiuni ale realității ține de cele două tipuri de cunoaștere amintite: „lumea de dincolo” va fi lecturată cu preponderență cu mijloacele gândirii religioase, ale misticului, în vreme ce „celălalt tărâm” ca fi cunoscut cu precădere pe calea magiei, mai ales a celei participative. Distincția dintre cele două „lumi” este așadar în principal una ce ține de cunoașterea lor (religioasă, respectiv magică) și mai apoi de natura lor (divino-umană, theandrică – în prima situație, respectiv meta-/para-umană, în a doua situație).

Este cazul, de exemplu, a mării familii de *genius loci*, spirite cu care omul culturilor tradiționale – agrare de regulă – are de a face în mod regulat și cu care se cade a trăi în bună înțelegere spre a putea duce un trai tihnit. Receptată prin grila moralei religioase (cum e cea creștină), familia *daimon*-ilor nu se mai regăsește în sistemul de reprezentare a realului. Spiritele apelor, ale pădurilor, munților ș.a. nu sunt recunoscute drept făpturi ale lui Dumnezeu, de vreme ce nu sunt pomenite ca atare în cartea *Facerii*. Nu sunt îngeri, atâta timp cât tradiția orală despre facerea lumii nevăzute nu le menționează. Așadar, dacă existența lor nu este certificată de tradiția religioasă și dacă descendența lor nu e una divină (pozitivă, deci), unde pot fi plasate respectivele spirite în ordinea realului și de care parte (ce a ființelor lui Dumnezeu, sau cea a fapturilor căzute)? Din perspectiva umanității moderne impasul ar fi putut fi ușor depășit prin ignorarea întregii familii de spirite cu care inter-relația ar fi fost practic inexistentă. Pentru omul tradițional însă, țaran de regulă, care în mod curent are nevoie ca natura să-i fie prielnică, care are nevoie de încuviințarea și ajutorul puterilor spirituale ale locurilor și elementelor din natură, ignorarea respectivelor realități spirituale este de-a dreptul imposibilă. Impasul devine prin urmare și mai accentuat pentru conștiința aceluia om dezvoltată pe criterii specific creștine („bunul creștin”). Reacția firească, în virtutea moralei creștine, pare să fie catalogarea familiei spiritelor drept *demoni*, trimiși ai Satanei, urmată de expulzarea lor din „lumea de aici” în iad. În termeni gnoseologici, aceasta ar echivala cu abandonul cunoașterii magice⁸ (definită de participare, de noțiunea de *mana*, ș.a.) și înlocuirea ei cu o cunoaștere eminentamente rațională și religioasă, dar încercând să răspundă aceluiași nevoi:

Astfel, conștiința intelectuală nu ar putea fi considerată ca o măsură autentică a lui Dumnezeu – cu atât mai mult, de altfel, cu cât ea nu epuizează realitatea eului și nici pe cea a lumii. Fără îndoială, ea poate furniza o cheie, o modalitate de apropiere – dar această cheie nu-și dobândește sensul decât prin referire la o realitate pe care o desemnează și care este, deci, presupusă de către ea. Ființa umană nu se creează singură. Ea se descoperă în comunicare cu lumea, cu ceilalți și cu sine însăși, cu Dumnezeu. Ființa în situație se afirmă ca un ansamblu de directive date inițial

⁷ Despre cele trei tipuri de cunoaștere specifice gândirii tradiționale – *pozitivistă, magică și religioasă* – vezi Focșa 1937: 200–211 *passim*.

⁸ Diversele aspecte ale cunoașterii magice sunt semnalate de Georges Gusdorf în prima parte – *Conștiința mitică* – a opului citat (Gusdorf 1996: 11–85 *passim*).

conștiinței, sub forma unor vecțiuni, a unor relații concrete care orientează statornicirea omului în univers (Gusdorf 1996: 216).

Cu atât mai mult, discursul devine pertinent dacă se ia în considerare natura personajelor ce populează „tărâmul celălalt”. Comparând varianta românească a „celuilalt tărâm” cu cele specifice altor culturi arhaice și tradiționale, Victor Kernbach observa drept constată universală faptul că acolo „locuiește *tot ce nu este omenesc* (s.n. A.C.): zânele, zmeii, balaurii, spiritele, făpturile teratologice animale sau vegetale” (Kernbach 1995: 609a). Această minoritate de făpturi meta-/para-umane de sorginte pre-creștină nu se încadra, după cum s-a văzut, nici în „lumea de aici” – domeniu al pozitivului, și nici în „lumea de dincolo”, fie în ipostaza Raiului, fie în cea a Iadului. Gândirea tradițională, funcționând deja în virtutea paradigmei creștine, dar moștenind în același timp și certitudinea rânduiei cosmice, a găsit așadar soluția elaborării unui pseudo-*getto* în care să plaseze toate acele făpturi ce nu se mai încadrau noii ordini a realității, dar a căror existență nu putea fi (încă) ignorată. În contextul creștinismului cosmic⁹ „celălalt tărâm” reprezintă lumea fabuloasă în care făpturile amintite sălășluiesc, mai degrabă decât sunt exilate și în care omul poate ajunge îndeosebi pe calea săvârșirii diverselor acte magice sau utilizării diverselor obiecte (cu însușiri) magice. „De regulă – constată Victor Kernbach în dicționarul citat – în Tărâmul Celălalt, nu se trece simplu, evident, ca de pe un teritoriu geografic pe altul, nici prin ascensiune mistică sau mecanică, așa ca de pe pământ în cer, ci aproape totdeauna prin transgresare magică, subiectivă sau obiectivă” (Kernbach 1995: 609a).

Concluzii

Prin diferența calitativă statuată între lumile universului creștin („de aici” și „de dincolo”) și „Tărâmul Celălalt”, acceptată ca firească în contextul creștinismului cosmic, se rezolvă la nivelul gândirii tradiționale două probleme majore cu care modernitatea încă se confruntă: pe de o parte, problema incompatibilității de natură între două universuri calitativ diferite, pe de altă parte, problema izolării (permissive în anumite condiții) a celor două categorii de „alte lumi”. Lumea omului tradițional era așadar mult mai bogată decât cea a modernului, fie și pentru simplul fapt că drumurile sale duceau dinspre „lumea de aici”, atât către „lumea de dincolo”, dar și către „Celălalt Tărâm”, iar nu doar dinspre „lumea de aici” către aceeași „lume de aici”.

⁹ „Este vorba în fond de un fenomen de omologare a unor universuri religioase diverse și multiforme. [...] Fenomenul este important pentru că el caracterizează creativitatea religioasă de tip folcloric. Este vorba de o creativitate paralelă cu cea a teologilor, a misticilor și a artiștilor. Se poate vorbi de un «creștinism cosmic» pentru că, pe de o parte, misterul christologic este proiectat în întreaga Natură și, pe de altă parte, elementele istorice ale creștinismului sunt neglijate; se insistă, dimpotrivă, pe dimensiunea liturgică a existenței în lume. Concepția unui cosmos răscumpărat prin moartea și învierea Mântuitorului, sanctificat prin pașii lui Dumnezeu, ai lui Iisus, ai Fecioarei și ai Sfinților, permitea să se regăsească, fie și sporadic, și simbolic, o lume încărcată de virtuți și frumuseți jefuite lumii istorice de războaie și spaimile lor” (Eliade 1991: 368–371).

Bibliografie selectivă

- Berger, Luckmann 1999: Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Construirea socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*, traducere de Alex Butucelea, București, Editura Univers.
- Bernea 2005: Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, ediția a doua, revizuită, București, Editura Humanitas.
- Culianu 2002: Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, ediția a treia, traducere de Gabriela și Andrei Oișteanu, Prefață și note de Andrei Oișteanu, cuvânt-înainte de Lawrence E. Sullivan, în românește de Sorin Antohi, Iași, Editura Polirom.
- Eliade 1978: Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, traducere de Paul G. Dinopol, București, Editura Univers.
- Eliade 1991: Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, ediția a II-a, vol. II, *De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului*, traducere și postfață de Cezar Baltag, București, Editura Științifică.
- Focșa 1937: Gh. Focșa, *Aspectele spiritualității sătești*, în „Sociologie Românească”, anul II, nr. 5–6, mai–iunie, p. 197–211.
- Ghinoiu 1999: Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Gusdorf 1996: Georges Gusdorf, *Mit și metafizică. Introducere în filosofie*, traducere de Lizuca Popescu-Ciobanu și Adina Tihu, Timișoara, Editura Amarcord.
- Kernbach 1995: Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală. Mituri. Divinități. Religii*, București, Editura Albatros.
- Papadima 1963: *** *Cu cât cânt, atâta sânt. Antologie a liricii populare*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ovidiu Papadima, București, Editura pentru Literatură.

From „The World Beyond” to „The Other Land”. Redefining of a pre-Christian Geography

Our study examines how is approached and solved, in the realms of the Romanian traditional thinking, the tension generated by the representation of reality in the Christian paradigm (“The Actual World” and “The World Beyond” are morally valued in Heaven and Hell) and “The Other Land”, as a redefined form of the “Unseen World” specific for the mythical paradigm of thinking.